

Unatoč svemu navedenom, vrlo je izvjesno da će ovo djelo biti osuđeno na slabu i nedostatnu stručnu recepciju (da o šire kulturnoj i ne govorimo). Knjiga progovara diskursom kojeg mnogi danas smatraju tek povijesno prevladanim kuriozitetom, te osim toga svojom obimnošću (tri sveska obuhvaćaju čak 1900 stranica velikog formata) odbija filozofijski zainteresirane čitatelje, navikle uglavnom na literaturu u kojoj nema ni spomena o dijalektičkom materijalizmu i problemu ideološke svijesti. To je uistinu neopravdano, jer ova pripovijest o čovjekovoj težnji da shvati svijet kojeg stvara i u kojem sudjeluje, nije zaslužila takvu sudbinu. Ne samo zbog toga što je, kako kaže priređivač, autor na nju utrošio petnaest godina rada i istraživanja već i stoga što iz nje – unatoč svim možebitnim prigovorima – progovara istinski humanizam utemeljen na klasičnom poimanju svijeta u kojem je još vidljivo mjesto slobode, kao i nada u sretniji i čovjeku primjereniji život. Stoga ovaj projekt ne treba promatrati samo kao znanstveno-filozofski zadatak već i kao vjeru u to da je bolji svijet moguć – postmodernom cinizmu usprkos.

Tonči Valentić

Dragica Vujadinović, Lino Veljak, Vladimir Goati i Veselin Pavičević (ur.)

Između autoritarizma i demokratije

Srbija, Crna Gora, Hrvatska. Knjiga II – Civilno društvo i politička kultura

CEDET, Beograd 2004.

Nakon prve knjige, koja je predstavila rezultate međunarodnog interdisciplinarnog projekta »Institucionalni okvir, socio-ekonomska transformacija i politička kultura u Srbiji i Crnoj Gori i Hrvatskoj«, a bila je posvećena institucijskom okviru promjena do kojih je došlo tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća, početkom 2004. godine – objavljena je i druga knjiga, posvećena civilnom društvu i političkoj kulturi u dvije susjedne države. Ova druga knjiga još je opsežnija od prve: na 470 stranica nalazi se 27 radova, koje je napisalo ukupno 25 autora (Nenad Di-

mitrijević, Lino Veljak i Srđan Vrcan napisali su svaki po dvije rasprave, dok su Srđan Darmanović i Rade Bojović zajednički napisali rad o nevladninu sektoru u Crnoj Gori.

Knjiga je podijeljena na uvod (koji se sastoji od studije Dragice Vujadinović pod naslovom »Pojam civilnog društva u suvremenom kontekstu«), te sljedećih poglavlja: »Autoritarizam, raspad i rat« (u okviru kojega posebno izdvajamo radove Srđana Vrcana, Šerba Rastodera, Mirka Dorđevića i Olge Popović-Obradović o religiji, crkvama i politici u devedesetim godinama); »Politička kultura« (tu srećemo rasprave Zagorke Golubović i Ivana Šibera); »Politika i civilno društvo« (radovi Vukašina Pavlovića, Lina Veljaka, Vladimira Goati, te Srđana Darmanovića i Rade Bojovića) i »Vladavina prava i civilno društvo« (radovi Vučine Vasovića, Arsena Bačića, Vesne Rakić-Vodinelić, Alana Uzelca, Zorana Malenice, Vojina Dimitrijevića, Siniše Tatalovića i Nebojše Vučinića).

Briljantna uvodna rasprava glavne voditeljice istraživanja Dragice Vujadinović sastoji se od četiri poglavlja. Prvo je posvećeno pojmovnom određenju civilnog društva (pri čemu autorica uzima u obzir klasične autore kao što su Hegel, Locke, Mill, Tocqueville i Max Weber, ali i suvremene poput npr. Walzera, Cohena, Arata, Bachmuellera, Diamonda, Keanea, Barbera, Putnama, Perez-Diaz, Veljaka, Podunavca, Pavlovića, itd.). Zaključivši da su sve definicije civilnog društva nužno osuđene na relativnost i na podvrgnutost modifikacijama, autorica u drugome poglavlju posvećuje naročitu pažnju suvremenim modifikacijama pojma civilnog društva. Prateći kontekstualnu adaptaciju uporabe tog pojma, ona naglašuje nužnost održavanja neke veze svakog modificiranog značenja s normativnom odredbom civilnog društva, jer ta odredba imade, tvrdi se, opću analitičko-kognitivnu i praktičku dimenziju. Na ovome mjestu moramo uputiti jedan prigovor inače vrsnoj autorici: poput većine filozofa, i Dragica Vujadinović dijeli s pravnicima iluziju glede »normativne dimenzije«. Ako je u pravu norma nužna, to ne bi smjelo značiti da je kruto hipostazirano razlikovanje normativnog od empirijskog i odatle proizlazeća zbrka glede odnosa teorije i prakse nužna kob filozofskog mišljenja (kao da nikada nije bilo Kanta, a o Hegelu – ili, u nas, Kangrgi – da i ne govorimo). Ipak, opisana slabost teorijskog utemeljenja nije spriječila autoricu da u trećem (»Konkretizacija idealno-tipske kategorije civilnog društva«) i četvrtom poglavlju (»Prepreke i perspektive razvoja civilnog društva u Hrvatskoj, Srbiji,

Crnoj Gori») ne dovede svoju raspravu do razine vrhunske aplikativne vrsnoće. U vrlo složenom i osjetljivom kompariranju razvoja civilnosti u zemljama koje su predmet istraživanja, ona daje precizne, uravnotežene i odmjerene dijagnoze, ukazuje na istovjetnosti, sličnosti i razlike na besprijekoran način. Primjer takvih dijagnoza jest ocjena prema kojoj su »u Hrvatskoj institucionalne promjene i ustavno-pravni tranzicijski procesi otišli mnogo dalje nego u Srbiji i Crnoj Gori, i to zbog ranije započetih procesa političke transformacije, zbog riješenog pitanja nacionalne države i zbog, u većoj mjeri, konsenzualne spremnosti političkih elita da, barem deklarativno, promoviraju evropske integracije i bržu harmonizaciju pravne regulative sa standardima Evropske Unije« (str. 33). Autoričin zaključak, prema kome je za razvojne perspektive obje istraživane zemlje od bitne važnosti uspostavljanje vladavine prava, stabilan gospodarski rast na osnovama tržišne privrede i razvoj demokratske političke kulture – može se smatrati sažetkom *policy-making* dimenzije cjelokupnog zbornika.

U prvo nas poglavlje uvodi rasprava Lina Veljaka »Civilno društvo, raspad Jugoslavije i budućnost Jugoistočne Evrope«. Moglo bi se reći da je to rasprava koju bi se disciplinarno dalo svrstati u područje filozofije povijesti, ali s napomenom da autor koristi građu, teorijsku i empirijsku, iz različitih sfera društvenih znanosti, pokazujući tako integrativnu moć filozofskog pristupa interdisciplinarnim istraživanjima. Ukazavši na homolognost samodovoljnog i samozadovoljnog moralizma s korumpiranim neprofitnim sektorom, autor ipak ne završava svoju raspravu u znaku proklamirane skepse, već upućuje na nužnost produbljene refleksije pitanja odgovornosti, iz koje bi moglo proizaći adekvatno racionalno djelovanje.

Nakon inspirativnog rada Milana Podunavca, posvećenog analizi političke dinamike u Srbiji u istraživanom razdoblju (dok je vladao režim zasnovan na uzurpaciji, korupciji, »cezarizmu«, propagandi i strahu), slijedi blok posvećen ulozi religiozne dimenzije društva u devedesetim godinama. Dok se Srđan Vrcan usredotočuje na analizu uloge Katoličke crkve (ali ne zanemarujući ni Srpsku pravoslavnu crkvu niti Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini), dotle ostali autori u prvi plan stavljaju upravo kobnu ulogu Srpske pravoslavne crkve (s time da povjesničar Šerbo Rastoder – uz kritiku djelovanja SPC u Crnoj Gori – daje i informativni prikaz katoličke i islamske zajednice u Crnoj

Gori, dok se Mirko Đorđević i Olga Popović-Obradović u potpunosti posvećuju analizi i utemeljenoj kritici Srpske pravoslavne crkve).

Drugi Vrcanov tekst predstavlja možda čak i najkvalitetniji prilog ovome zborniku. Pod naslovom »Nacija: nacionalistička, građanska ili postnacionalna konstelacija?«, autor definira pojam 'nacionalizam', te u tom sklopu diferencira autoritarni etnonacionalizam od liberalnog nacionalizma, tvrdu varijantu od meke, pri čemu propituje šanse pomaka od prvoga prema drugome. Realistična je mogućnost uspostavljanja primata liberalnog nacionalizma, ali ne i utemeljenje moderne države isključivo na tzv. ustavnom patriotizmu: građanska je nacija poželjna, ali se ne može demokratski ostvariti.

Dva su rada posvećena nacionalizmu i populizmu u Srbiji: prvi je napisao Božidar Jakšić, a drugi Alpar Lošonc. Nakon njih slijedi rasprava o odnosu nacionalizma i građanske opcije u Crnoj Gori, autora Miloša Bešića, te zaključna rasprava u ovom prvom i najopsežnijem poglavlju zbornika. Nenad Dimitrijević daje, pod naslovom »Suočavanje s lošom prošlošću: treba li Srbiji i Crnoj Gori Komisija za istinu?«, izvrsnu studiju o pitanju katarze. Riječ je o suočavanju s prošlošću, koje je potrebno zato što doprinosi moralnom, političkom i pravnom distanciranju od zločina bivšeg režima, uspostavljanju i stabilizaciji nove demokratske legitimnosti, te uspostavljanju osnova civilne normalnosti i pravednog društva nakon razdoblja barbarstva. Polazeći od analize argentinskih i južnoafričkih iskustava u suočavanju s prošlošću, autor se usredotočuje na pitanje legitimiranja komisija za istinu (a to je pitanje kako od autoritativne istine dospjeti do transformativne pravde), te završava aplikacijom teorijskih razmatranja na konkretno stanje glede Srbije i Crne Gore, gdje autor nudi sasvim konkretna rješenja, koja bi sasvim sigurno predstavljala važan doprinos praksi individualnog i diferenciranog suočavanja s moralnom odgovornošću.

Preostala poglavlja također su – gledano u cjelini – vrijedni prilozima razumijevanju i valjanom tumačenju procesa prelaska iz jednon stranačkog u višestrukački sustav u istraživanim zemljama. No, od filozofskog su interesa u neposredovanom obliku – i to samo donekle – relevantni samo radovi Zagorke Golubović, Lina Veljaka i Vučine Vasovića. Dok se elementi filozofske relevantnosti studije sociologinje Zagorke Golubović mogu naći u njezinim razmatranjima političke socijalizacije, koja guši razvoj individua u smjeru

njihova izrastanja u samosvjesne građane, dotle Veljakov rad (»Civilno društvo i politika u Hrvatskoj«) upućuje na ambivalentan karakter interakcije civilnog i političkog društva.

Rad politologa Vučine Vasovića, napokon, predstavlja kvalitetnu analizu stanja političke legitimnosti, države, demokracije i civilnog društva u Srbiji i Crnoj Gori, ali s elementima univerzalnog važenja metodološkog modela što ga je autor primijenio u svojoj analizi.

Vrijedni su i korisni za razne svrhe (uključujući i mogućnost njihove uporabe kao građe za filozofska razmatranja) i drugi, poimenično nespomenuti radovi zbornika. Autorima i uredničkoj ekipi u svakome slučaju treba odati priznanje na tome što su javnosti susjednih zemalja ponudili jedan kvalitetan, vrlo zanimljiv i višestruko uporabljiv zbornik. Treba se nadati da će se istraživanje i nastaviti, te da ćemo u bližju budućnost dobiti još poneko djelo sličnog karaktera. Također se treba nadati da će integrativna moć filozofije u djelima ovakvog karaktera i u budućnosti dobivati dokaze svoje opstojnosti.

Zvonko Šundov

Miroslav Radman: čovjek koji je srušio genetski zid.

Intervjui i članci

T. Rudež (odab. i ur.)
Izvori, Biblioteka »LUČ«,
Zagreb 2003., 250 str.

Kako već sam naslov poručuje, sadržaj knjige čine trinaest (13) intervjuva, dva (2) stručna članka i sedam (7) novinskih kolumni. Vremenski raspon intervjuva obuhvaća razdoblje od lipnja 1979. do 5. listopada 2003. godine, a stručnih članaka i novinskih kolumni od prosinca 1966. do rujna 2003. godine. Trinaest je intervjuva preneseno iz jedanaest (11) različitih novina, a dani su u svemu devetorici različitih novinara i novinarki. Slijedom toga, dobiva se slijedeći uvid u činjenično stanje intervjuva M. Radmana u ovoj knjizi (str. 13–172): dva intervjuva za *Start* [I. Badurina (lipanj–srpanj 1979.) i M. Galić (05. siječnja 1991.)]; jedan intervju za *Danas* [T. Rudež (21. studenoga 1989.)]; je-

dan intervju za *Novi Danas* [T. Rudež, (29. lipnja 1992.)]; jedan intervju za *Vijenac* [T. Rudež (30. studenoga 1995.)]; jedan intervju za *Tjednik* [T. Rudež, (03. listopada 1997.)]; dva intervjuva za *Jutarnji list* [T. Rudež (28. studenoga 1998.) i (27. svibnja 2000.)]; jedan intervju za *Vjesnik* [L. Černi i B. Jergović (27. siječnja 2001.)]; jedan intervju za *Feral Tribune* [D. Vukorepa (3. veljače 2001.)]; jedan intervju za *Playboy* [Ž. Žutelija (rujan 2001.)]; jedan intervju za *Nacional* [20. svibnja 2003.] i jedan intervju za *Nedjeljni Vjesnik* [A. K. Buterin (5. listopada 2003.)]. Novinarka Tanja Rudež je najviše, tj. šest puta intervjuirala M. Radmana, čime su otklonjena suvišna pitanja o njezinoj uredničkoj i selekcijskoj ulozi u objavljivanju ove knjige. Jedan stručni članak pod naslovom »Kibernetika i biologija« (str. 175–190) objavljen je prethodno u časopisu Hrvatskog prirodoslovnog društva *Priroda* (god. 3, prosinac 1966., br. 10), a drugi je članak izvorno napisan na engleskom, objavljen u časopisu *Erasmus* (studen 1997.), a u knjizi u hrvatskom prijevodu Darka Polška nosi naslov »Ljudska okrutnost, kulturna bolest i evolucija« (str. 191–209). Sedam (7) kolumni objavljenih od ožujka do rujna 2003. u mjesečniku *Playboy* čine posljednji dio sadržaja knjige (str. 211–250). Knjigu otvara »Predgovor« Tanje Rudež (str. 5–7), nakon čega slijedi »Sadržaj« (str. 9–10). Knjiga ima tvrdi uvez s omotnicom.

O intervjuima se može reći da su prigodni, što znači da je bliži uzrok ili povod njihovu nastanku većinom činio neki važan događaj iz života i djela prof. Radmana, pa makar se radilo samo o navraćanju u Hvar na odmor. Zahvaljujući tome, iz intervjuva se može rekonstruirati kratki »biosketch« Miroslava Radmana, koji je nešto izdašniji detaljima iz profesionalnoga, a siromašniji detaljima iz osobnog života, a što je i razumljivo ako se ima u vidu razlog zbog kojega egzistencija prof. Radmana plijeni pozornost novinara i šire javnosti. Radman u nizu intervjuva komentira inicijativu za osnivanje Međunarodnog centra za molekularnu genetiku (str. 61; str. 96; str. 112; str. 124–128). Ta se institucija javlja i pod drugim imenima, primjerice, Centar za molekularnu genetiku (str. 124), Mediteranski institut za istraživanje života (str. 159) ili Institut za mediteranska istraživanja (str. 171). Centar bi imao sjedište u pitoresknoj Katunarićevoj vojarni u sklopu kompleksa Vule Dalmacija u Splitu. No, podimo redom.

Iz knjige saznajemo da je M. Radman rođen 1944. na Šolti (str. 111) ili u Splitu (str. 167)